

הרב שלמה אישון

ערכה של מחצית השקל

א. משקל ה"שקל"

1. שיטת הרי"ף והרמב"ם

2. שיטת רש"י

3. סיכום שיטות הראשונים ופסק ההלכה

ב. כסף של תורה – משקל או ערך

ג. שיטת החזון איש

ד. שיטת הגר"מ פינשטיין

1. הצמדה למדד יוקר המחיה

2. הצמדה לפרנסה לנפש

3. הצמדה למחיר החיטה

4. סיכום שיטות ההצמדה השונות

ה. הוספה על מחצית השקל

ו. סיכום

א. משקל ה"שקל"

מצוות מחצית השקל הינה מקור המימון העיקרי של פעילות המקדש, הן בכל הנוגע לעבודה השוטפת במקדש והן בכל הנוגע לבדק הבית.¹ להלן נדון בערכה של מחצית השקל כיום ומתוך כך נבחן האם אכן יש בה גם בתנאי הכלכלה שבימינו כדי לממן את פעילותו של המקדש.²

ערכו של השקל, שממנו ציוותה התורה לתת מחצית, עומד, על פי התורה, על עשרים גרה:

זֶה יִתְּנוּ כָּל הָעָבָר עַל הַפְּקָדִים מִחֲצִית הַשֶּׁקֶל בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ עֶשְׂרִים גֵּרָה הַשֶּׁקֶל מִחֲצִית הַשֶּׁקֶל תְּרוּמָה לַה' : (שמות ל', יג)

1. ראה ספר החינוך מצוה קה: "שיתן כל אחד מישראל מבין עשרים שנה ומעלה בין עני בין עשיר מחצית השקל... והיו מניחין הכל בלשכה אחת שבמקדש ומשם היו מוציאים לקנות תמידין ומוספין וכל קרבן הקרב על הצבור, ונסכיהם, והמלח שמולחין בו את הקרבנות, ועצי המערכה, ולחם הפנים ושכר העושה לחם הפנים, והעומר ושתי הלחם, ופרה אדומה ושעיר המשתלח ולשון של זהורית". וראה גם רמב"ם הל' שקלים פ"ד ה"א; רמב"ן עה"ת שמות ל', יב.
2. נושא זה נוגע לסוגיה הכללית של הגדרת כסף ושיעורו לעניין מצוות, שבו עסקנו ב"אמונת עיתך" גליון 99. במאמר זה נתמקד בעיקר בהיבטים הייחודיים הנוגעים למצוות מחצית השקל.

בתקופת בית שני יוסף השקל ב-20% ועמד על עשרים וארבע מעות שהם עשרים וארבע גרה. הדבר נבע מהרצון ליצור התאמה בין השקל לסלע שהוטבע במטבעה הגדולה שהיתה בצור.³ סלע זה, המכונה "סלע צורי", שימש מאז כמטבע שבו חושבו כל חיובי השקלים שבתורה, כפי שאומרת המשנה במסכת בכורות:

חמש סלעים של בן – במנה צורי; שלשים של עבד, חמשים של אונס ושל מפתה, ומאה של מוציא שם רע – כולם בשקל הקדש במנה צורי. (בכורות פ"ח מ"ז)

וכן פוסק הרמב"ם:

מנין כסף האמור בתורה באונס ובמפתה ובמוציא שם רע והורג עבד הוא כסף הוא שקל הנאמר בכל מקום בתורה, ומשקלו שלש מאות ועשרים שעורה, וכבר הוסיפו חכמים עליו ועשו משקלו כמשקל המטבע הנקרא סלע בזמן בית שני. (רמב"ם, הל' שקלים פ"א ה"ב)

הראשונים נחלקו באופן חישוב ערכו של אותו "סלע צורי" ומצאנו בעניין זה שתי שיטות עיקריות: שיטת הרי"ף ושיטת רש"י.

1. שיטת הרי"ף והרמב"ם

על פי שיטת הרי"ף שוקל דינר כסף כדינר זהב ערבי שמשקלו 96 חכה,⁴ דהיינו 96 גרעיני שעורים.⁵ נמצא שמשקל סלע שהוא ארבעה דינרים שווה לארבעה דינרי זהב ערבים שהם 384 גרעיני שעורים. על פי חשבון זה משקל פרוטה היא 1/192 דינר כמשקל חצי שעורה.

זוהי גם דעתו של הרמב"ם הכותב:

וכמה הוא משקל הסלע שלש מאות וארבע ושמונים שעורה בינוניות. הסלע ארבעה דינרין והדינר שש מעין, ומעה היא הנקראת בימי משה רבינו גרה, ומעה היא שני

-
3. בכורות נ ע"א וברש"י שם ד"ה ומשנינן. עפ"ז היו נותנים מאז למחצית השקל שיעור של 12 מעות. אולם עיין רמב"ן עה"ת שמות ל', יב שכתב שבימי עזרא הוסיפו על השקל והעמידו אותו על 30 מעות ואז נתנו למחצית השקל שליש השקל שהוא 10 מעות. מדבריו עולה שבכל מקרה היו נותנים למצוות מחצית השקל 10 מעות שהם מחצית השקל של תורה, בלא תלות בשאלה האם סכום זה היווה מחצית השקל שבאותו זמן. דברי הרמב"ן נאמרו בפירוש הפסוק בנחמיה י' לג, ועי"ש שמביא גם פירושים אחרים ועל פיהם י"ל שנתנו מחצית השקל גם כאשר השקל יוסף.
 4. וזו לשון הרי"ף מסכת קידושין דף ו ע"א: "תניא שש מעה כסף דינר מעה ב' פונדיונין פונדיון שני איסרין איסר שני מסמסין מסמס שני קונטריקין קונטרק שתי פרוטות נמצאת פרוטה אחת משמונה באיסר האיטלקי ושיעורה חד ממאה ותשעין ותריין בזוזא דשרנג והוא דינר זהב של ערביים נמצאת פרוטה ע"פ השיעור הזה חצי חכה לפי שדינר של זהב ששה ותשעים חכה"
 5. ספר כפתור ופרח פרק טז

ערכה של מחצית השקל

פונדיונין ופונדיון שני איסרין, ופרוטה אחת משמנה באיסר, נמצא משקל המעה והיא הגרה שש עשרה שעורות, ומשקל האיסר ארבע שעורות, ומשקל הפרוטה חצי שעורה. (רמב"ם, הל' שקלים פ"א ה"ב-ג)

2. שיטת רש"י

על פי שיטת רש"י שווה סלע לחצי שקל "למשקל הישר שבקלוניה".⁶ רש"י עצמו לא ביאר מהו משקלו של אותו חצי שקל, אך הרמב"ן העיד שבשעה שהגיע לעכו, מצא מטבע זה ושקלו. וכך מתאר הרמב"ן את מציאת המטבע ושקילתה:

ברכני השם עד כה שזכיתי ובאתי לעכה ומצאתי שם ביד זקני הארץ מטבע כסף מפותח פתוחי חותם, מצדו האחד כעין מקל שקד ומצדו השני כעין צלוחית, ובשני הצדדים סביב כתב מפותח באר היטב. והראו הכתב לכותיים וקראוהו מיד, כי הוא כתב עברי אשר נשאר לכותיים כמו שמוזכר בסנהדרין, וקראו מן הצד האחד שקל השקלים, ומן הצד השני ירושלים הקדושה. ואומרים כי הצורות מקלו של אהרן שקדיה ופרחיה, והצורה השני צנצנת המן. ושקלנו אותה בשלחנות ומשקלה עשרה כסף אסטריניש, והם חצי האוקיא שהזכירה רבינו שלמה.

(רמב"ן עה"ת, הערה בענין השקל)

לשיטת רש"י, כפי שמעיד הרמב"ן, עומד אפוא משקלו של השקל על עשרה כסף אסטריניש.

הרמב"ן ממשיך ומספר שמצא גם מטבע של מחצית השקל, המתאים לשיעור זה, מה שמהווה סיוע לשיטתו של רש"י:

וכן ראיתי מן המטבע הוא בצורות ההן ובכתיבה ההיא חצי משקלה, והוא חצי השקל שהיו שוקלים לקרבנות. והנה נסתייעו דברי רבינו שלמה סיוע גדול.

מדברי הרמב"ן ניתן ללמוד גם על היחס שבין שיעור השקל לשיטת רש"י לבין שיעורו לשיטת הר"ף. יחס זה עומד על 5/6, כלומר, שיעורו של הסלע לשיטת הר"ף גדול ב-20% משיעורו על פי שיטת רש"י, ומשקלו עומד על שנים עשר כסף אסטריניש.⁷

6. וזו לשון הרא"ש, מסכת בכורות, הלכות פדיון בכור: "וה' סלעים הוא שתי אוקיות וחצי שקל למשקל הישר שבקלוני' לפרש"י שפירש במסכת בכורות ובפרשת ואלה המשפטים גבי שלשים שקלים של עבד".

7. וזו לשון הרמב"ן שם: "כי כפי דברי רבינו הגדול והגאונים הפרוטה חצי 'חכה' והדינר 'חכה', והם אמרו שהם צ"ו שעורות, והרי הוא הדינר שקורין בעכו 'ביזאנד שארדינט' שכך הוא שיעורו בכיוון, והוא ה'ששדינג' שהזכירו הגאונים שהלעזות בלעגי שפתם אומרים כן, וכך קורין ל'בזנאד' – 'דינר צורי', וכך כותבין בכתובות שלהן 'דינרי צורי', כי בצור הקרובה לעכו היו מטביעין אותן. ומשקל הדינר הזה שלושה איסטטליניש, נמצא הסלע י"ב איסטטליניש לפי

3. סיכום שיטות הראשונים ופסק ההלכה

בספר מידות ושעורי תורה לרב חיים פ. בניש, 'תרגם' את שתי השיטות למידות ימינו, בהתאם לטבלה הבאה:

[א] שיטת הרי"ף והרמב"ם

דינר זהב ערבי = דינר צורי (כסף)	4.25 גר'
סלע (שקל) = 4 דינרים	17 גר'
מחצית השקל = 8.5 גר' כסף	19 טה (אדר א תשע"ד)

[ב] שיטת רש"י

דינר	3.54 גר' (5/6 דינר זהב ערבי)
סלע	מחצית אונקיה קולוניה בקירוב = 14.16 גר'
מחצית שקל	7.08 גר' כסף = 16 טה (אדר א תשע"ד)

יש להעיר שעל פי המנהג כיום שיעור מחצית השקל הוא 3 דרהם אותם מחשיבים כ-9.6 גרם כסף. נמצא ששיעור מחצית השקל עומד על 22 טה (אדר א תשע"ד).

להלכה פסק השולחן-ערוך כשיטת הרי"ף והרמב"ם:

שיעור הפרוטה, משקל חצי שעורה של כסף נקי; ושיעור שתי מעין, משקל ל"ב שעורים כסף נקי. (שו"ע, חו"מ פח, א)

ולכאורה קשה, כיצד פסק השו"ע כנגד עדותו המפורשת של הרמב"ן שהעיד שמצא מחצית השקל התואמת את שיטתו של רש"י.

דבריהם, ואינן אלא עשרה כדברי רש"י. ולמדנו שהגוים הללו הוסיפו עליהן שתות, אולי החתיכות הקטנות הנשקלות בבזאנד הם תוספת, וגופו בעצמו עשרים גרעיני חרוב".

ערכה של מחצית השקל

הסבר לכך ניתן למצוא בדבריו של התשב"ץ, שעל פיו ייתכן שהשקל אותו מצא הרמב"ן הוא השקל המקורי לפני הייסוף שעבר בתקופת בית שני. אך לאחר הייסוף עומד משקלו של השקל על המשקל שקבעו הרי"ף והרמב"ם.⁸

ב. כסף של תורה – משקל או ערך

נחלקו הפוסקים בשאלה האם שיעורי מטבעות של תורה נמדדים במשקל מתכת הכסף, בלא כל קשר לכח הקנייה שבהם, או שמא ערכם משתנה בהתאם לכוח הקנייה שלהם בכל תקופה.

ה'אבני מילואים' כתב בדעת הריטב"א שערכה של פרוטה אינו נמדד בהתאם למשקל הכסף שבה, אלא בהתאם לכח הקנייה שבה:

דכסף דקרא אינו מתכת כסף אלא שם ממון וכל מידי דחשוב היינו ממון וליכא פרוטה כלל אלא שוה פרוטה וא"כ אין לשער כלל במשקל החצי שעורה אלא במידי דחשיב ממון ואם פחות מחצי שעורה הוא שוה טובא מדברים אחרים נמי ראוי להיות קידושין. (אבני מילואים, כז ס"ק א)

גם לדעת הסמ"ע יש להצמיד את שיעורי מטבעות חז"ל לכח הקנייה שלהם:

ואפשר לומר שבימיהן היו הפירות והקנינים בזול ובעד פרוטה היו קונים הרבה פירות ולכך היתה הפרוטה חשובה כממון, ולפ"ז בזמנינו דאין יכולין לקנות בפרוטה כי אם מעט מזעיר, מן הדין הוה לן למימר דאין קידושי אשה סגי בפרוטה ולא פדיון הבן בשני זהובים, צ"ע. (סמ"ע, פח ס"ק ב)

לכאורה יש ראייה לשיטות אלו מסוגיית התלמוד במסכת בבא מציעא (מד ע"ב) שממנה משמע שבמצוות פדיון הבן לא ציוותה התורה לתת כמות מסוימת של מתכת הכסף, אלא שווי מסוים.

8. ראה שו"ת תשב"ץ חלק ג סימן רכו: "והרמב"ן ז"ל ראה בארץ ישראל זה השקל משקלו כמו שכתב רש"י ז"ל אבל הגאונים ז"ל שאומרים שהדינר משקל צ"ו חבאת והוא הדינר הזה שהוא יוצא היום. וכ"כ הרמב"ן ז"ל שהוא ראה אותו שם. והוא זה שאומרים הגאונים ז"ל. אם כן יהיו ה' שקלים משקל עשרים זהובים שהם ג' אוקיות וזה אינו סותר דברי רש"י ז"ל כי השקל שראה הרמב"ן ז"ל אינו אלא שקל של תורה קודם שהוסיפו שתו' שהרי ביד כותיים היה ואינם מחזיקים בדברי חז"ל שהוסיפו שתות. אבל אחר שהוסיפו שתות והשקל לא היה אלא עשרים מעין עשאוהו כ"ד מעין. א"כ חזרו ב' אוקיות וחצי שכתב רש"י ז"ל ג' אוקיות כדברי הגאונים ז"ל".

הסוגיה שם עוסקת ביחס שבין הכסף לבין הזהב, ומנסה לברר מה ביניהם מוגדר 'פירא' ומה מוגדר 'טיבעא'. נקודת המוצא היא שהתייקרויות והוזלות נעשות ב'פירא' בלבד, ואילו מה שמוגדר 'טיבעא', שומר על ערך קבוע, ואין שינוי בשערו.

מדן פדיון הבן רוצה הגמרא להוכיח שהזהב מוגדר 'טיבעא':

דינר של כסף – אחד מעשרים וחמשה בדינר של זהב, למאי נפקא מינה – לפדיון הבן. אי אמרת בשלמא טבעא הוי – משער תנא במידי דקיץ. אלא אי אמרת פירא הוי, משער תנא במידי דאוקיר וזיל? זימנין דמהדר ליה כהנא וזימנין דמוסיף ליה איהו לכהנא. אלא שמע מינה: טבעא הוי, שמע מינה. (בבא מציעא מד ע"ב)

ופירש רש"י שם:

לפדיון הבן – שהוא חמשה שקלים, ושקל דאורייתא הוא סלע, והסלע ארבעה דינרי כסף, שהם עשרים דינר, ואם נתן לו אבי הבן דינר זהב – מחזיר לו הכהן חמשה דינרי כסף.

מכאן שבמצוות פדיון הבן, צוותה התורה לתת ערך מסוים, וכדי שערך זה יישמר יש להצמיד אותו למה שמוגדר 'טיבעא'. על כן אם הזהב הוא ה'טיבעא', הרי שיש להצמיד את סכום הפדיון למחיר הזהב, והיות שבימי משה היו חמישה סלעים שווים 4/5 משווי דינר זהב, הרי שיש לתת לפדיון הבן 4/5 של דינר זהב – אף אם שיעור זה אינו שווה חמישה סלעים של כסף.⁹

נקודת המוצא של סוגיית הגמרא הינה, אפוא, שלא ייתכן ששיעורי התורה יוערכו בדבר שערכו משתנה, וא"כ אין זה רק בפדיון הבן אלא בכל דין שנקבע בו שיעור מסויים של כסף.

אף שלהלכה נפסק שהכסף נחשב 'טיבעא' והזהב נחשב 'פירא' – לפחות לגבי כסף,¹⁰ ברור שבתנאי השוק כיום מתכת הכסף אינה שומרת על ערכה יותר מכל מוצר אחר,¹¹ וממילא לא יהיה זה סביר לקבוע את שיעורי המטבעות בהתאם למשקל הכסף שבהם – וכפי שכתבו הסמ"ע וה'אבני מילואים' דלעיל.

9. 'ומה שכתוב בתורה חמשה שקלים כסף משום דקרא נקט מילתא דפסיקא ולא רצה לכתוב ארבעה חומשי דינר זהב, ומכל מקום חמשת שקלים כסף הוי כאלו נכתב ארבעה חומשי דינר זהב' – שיטה מקובצת, שם בשם הרא"ש.

10. רמב"ם, הל' מכירה פ"ו ה"ג; ועי' גם רמב"ם, הל' מעשר שני פ"ה ה"ג; ובדרך אמונה, באור הלכה שם; שולחן ערוך, חו"מ סי' רג סעי' ד; חזו"א, יו"ד סי' קפב ס"ק ג, ד"ה ובתו' (השני).

11. וכבר כתבו הראשונים שהגדרת "טיבעא" ו"פירא" משתנה בהתאם לזמן ולמקום: תוספות, בבא מציעא מה ע"א, ד"ה ושאני הלואה בשם ר"ח; רי"ף, מסכת בבא מציעא דף כו עמוד ב; רא"ש, בבא מציעא פ"ד סי' א

ערכה של מחצית השקל

אכן למעשה נחלקו בעניין זה הגר"מ פינשטיין והחזו"א, וכפי שנפרט להלן.

ג. שיטת החזון איש

כפי שהבאנו לעיל, הרי"ף והרמב"ם הגדירו את המטבעות של תורה על פי משקל הכסף שבהם, וכן פסק גם השולחן ערוך.¹² אלא שלכאורה נסתרת שיטה זו של שיערוך מדברי התלמוד במסכת בבא מציעא אותה הבאנו ג"כ לעיל, ועל פיהם שיערוך המטבע צריך להעשות באופן שישמור על ערכו ולא דווקא בהתאם למשקל הכסף שבו.

ביישוב הקושי כתב ה'חזון איש' (יו"ד סי' קפב ס"ק א), שבזמן מתן תורה, הן הזהב והן הכסף נחשבו מטבע, אלא שהתורה קבעה שכאשר משתנה היחס שבין דינרי הכסף לבין דינרי הזהב, יש לשערך את המטבע על פי המתכת הנחשבת 'טיבעא': אם הכסף נחשב 'טיבעא', יעשה השיערוך על פי משקל הכסף, ואם הזהב נחשב 'טיבעא' יעשה השיערוך על פי משקל הזהב.

לדעת ה'חזון איש', היות שלהלכה נפסק שהכסף נחשב 'טיבעא' והזהב נחשב 'פירא' – לפחות ביחס לכסף, על כן משערכים את המטבעות של תורה במשקל הכסף, ודבר זה לא ישתנה אף אם הכסף יחדל מלהיות 'טיבעא'.

ד. שיטת הגר"מ פינשטיין

הגר"מ פינשטיין מוכיח מסוגיית התלמוד דלעיל, שאף שבתורה מוגדרים המטבעות כ"כסף", אין משמעות הדבר ששיעורם ייקבע בהתאם למשקל הכסף. לדעתו, שיערוך המטבעות צריך להיעשות באופן השומר על ערכם הריאלי, אף אם משמעות הדבר היא שינוי במשקל הכסף שעל פיו תוגדר המטבע. וכך הוא כותב:

ומה שקשה ע"ז הא בתורה כתיב כסף כבר הקשו זה בשט"מ שם הרבה ראשונים וכולם הם בסגנון אחד שא"א לומר שהתורה תחייב דבר שאינו קצוב שאפשר שיוקר ויזול ולכן מוכרחין לומר דהתורה חייבה לפי שיוי זהב שהיה אז בעד חמשת סלעים כיון שדהבא טבעא ולא ניזול ונייקר... ומזה הוכחתי דנהי שלדידן נפסקה ההלכה דכספא טבעא אבל עתה שנתהפך והוי כספא פירא ודהבא טבעא דדין זה משתנה לפי הזמן והמקום כדאיתא ברי"ף ורא"ש, א"א להיות התשלומין דפדיון הבן וכל חיובי התורה כפי חשבון דבר שאינו קצוב... (שו"ת אגרות משה, יו"ד ח"א סי' קפט)

לפי שיטתו של ה'אגרות משה', מרגע שהזהב הפך ל"טיבעא" והכסף הפך ל"פירא", יש לשערך את המטבעות בהצמדה למשקל הזהב – ולא בהצמדה למשקל הכסף. על כן יש לבדוק כמה זהב היתה שווה כל מטבע כסף בעת שהזהב הפך ל"טיבעא" במקומו

12. שו"ע יו"ד סי' שה, א ועיי"ש בביאור הגר"א ס"ק ד.

של הכסף, ועל פי כמות זהב זו יוגדר ערכו של המטבע כל עוד ימשיך הזהב להחשב כ"טיבעא"¹³.

אלא שצריך עיון כיצד לחשב את שיעור המטבעות כיום, משום שמאז שנת תשל"ג (1973) בטלה לחלוטין ההצמדה של מטבעות העולם לזהב, ואם כן לא ניתן לראות עוד לא בכסף ולא בזהב 'טיבעא' אלא 'פירא'.¹⁴ בעניין זה תיתכנה מספר אפשרויות: הצמדה למדד, הצמדה לפרנסה מינימאלית לנפש, והצמדה למחיר החיטה. כפי שיתבאר להלן הפער בין סוגי ההצמדות הללו גדול ביותר.

1. הצמדה למדד יוקר המחיה

האפשרות הפשוטה ביותר היא להצמיד את ערך המטבע מאז חדל הזהב להיות 'טיבעא' למדד יוקר המחיה. את אפשרות ההצמדה מצאנו בתשובה אחרת של ה'אגרות משה' – בעניין חישוב מעשר כספים:

13. וזו לשונו שם: "ונלע"ד מסברא שצריך לחשוב כפי המקח שהיה בעת שנתחלף הטבעא מכספא לדהבא. ואף שהיו גם שנים שלא הכספא ולא הדהבא היו טבעא ששניהם לא היו חריפים כלל כגון בשנות תרע"ו עד תרפ"ב וא"כ לא נוכל לידע. אבל באמת החלוף מכספא לדהבא לענין חשיבות טבעא היה זה מדינא דמלכותא שמתחלה היה ברוסיא שהוא גם במקומותינו המטבע כסף ולכן היה כתוב אף על מטבעות הנחשת תיבת 'סערעבראם' שהוא פירוש כסף בלשון רוסיא והוא להראות שנחשב המטבע על כסף וכן בכל השטרות של המלוכה היו כותבין 'רובל סערעבראם' ואח"כ נעשה דינא דמלכותא לחשוב על זהב ובכל שטרי המלוכה היה כתוב שצריך לשלם בעד כל רובל מהשטר אחת מחמשה עשר מאימפריאל שהוא משקל כן וכך זהב... ולכן מאחר שהיו נוהגין ליתן חמשה רובל בפדה"ב צריך ליתן עתה ה' רובל זהב דזהב לא נתייקר דהוא הטבעא אלא הכסף הוזל וצריך לחשוב בכל מה שישלם כפי הטבעא שהוא בזהב". תשובה זו נכתבה בשנת תרפ"ג. באותו זמן היה מעבר מהצמדה של המטבע לכסף – כפי שהיה נהוג ברוב מטבעות העולם לאחר מלחמת נפוליון, להצמדה לזהב. מצב זה גרם להוזלה ניכרת של מתכת הכסף, ויחד עם זאת להתייקרות מתכת הזהב.

14. בשנת תש"ד (1944) התקיימה ועידה בעיירה בריטון וודס בארה"ב, ובה הוחלט שהדולר יהיה המטבע העיקרי של השווקים הפיננסיים, וערכיהם של מטבעות אחרים יחושבו על פיו. עוד נקבע שם כי מחיר אונקית זהב יעמוד באופן קבוע על \$35. ברור שכל עוד היה הסכם זה בתוקף, היו הדולר והזהב נחשבים 'טיבעא', שהרי כל מטבעות העולם הוצמדו אליהם. הסכם ברטון וודס קרס סופית בשנת תשל"א (1971), והדולר עוד לא הוערך בצורה קבועה מול הזהב. מאותו זמן לא נחשב עוד הדולר 'טיבעא', שהרי שער השתנה מול הזהב, אך הזהב נשאר 'טיבעא', ולפיו הוערכו כל המטבעות. כל זה היה עד שנת תשל"ג (1973), עת החלה מערכת מבוקרת של שערי חליפין ניידים של המדינות המתועשות. מאותה תקופה בטלה לחלוטין ההצמדה לדולר או לזהב, ומאז אי אפשר לראות לא בכסף ולא בזהב 'טיבעא'. ר' שו"ת אגרות משה, י"ד ח"ב סי' קיד; ברית יהודה, פרק יח סעיף ג. וכן אמר לי הרב שבתי רפפורט, שלפי שיטת הגרי"מ פינשטיין, משנת תשל"ג (1973) חדל הזהב להיות 'טיבעא'.

ערכה של מחצית השקל

צריך לשער לפי הפירות שקונים זה ביותר רוב בני אדם ובדברים הנחוצים וקונים תמיד כענייני אכילה וכדומה שהן צרכי החיים ממש לחיותם.
(אגרות משה, יו"ד ח"ב סי' קיב)

אם נצמיד את מחצית השקל למדד מאז שנת 1973 נקבל את התוצאה הבאה:

- שיעור 5 סלעים = משקל מטבע זהב רוסית של חמישה רובל = 4.3 גרם זהב
- מחיר גרם זהב בשנת תשל"ג (1973) = \$2.1
- מכאן שמחיר הזהב הנדרש לפדיון הבן באותה שנה = \$9
- \$9 בשנת 1973 = 0.00378 ₪¹⁵
- בהצמדה למדד נותן סכום זה (נכון לאדר א תשע"ד) 199₪
- אם שיעור 5 סלעים הוא 199 ₪, שיעור מחצית השקל הוא 19.9 ₪.

הבעייתיות בהצמדה זו היא בעובדה שמדד יוקר המחיה לא משקף רק את התייקרות צרכי החיים הבסיסיים כפי שמגדיר הגר"מ פינשטיין בתשובתו, אלא גם התייקרויות בסעיפי תרבות ובידור, טיולים ונסיעות לחו"ל וכד' שוודאי שאינם מהווים "צרכי החיים ממש לחיותם".

2. הצמדה לפרנסה לנפש

אפשרות אחרת של הצמדה היא הצמדה לפרנסה לנפש, דהיינו למינימום הדרוש לשם קיום ליחיד לשנה. על פי שיטה זו יש לבחון איזה אחוז היווה מחצית השקל בתקופת חז"ל מתוך הפרנסה המינימאלית לנפש. אחוז זה יהיה שיעור מחצית השקל בכל תקופה – וסכומו ישתנה בהתאם לשינויים בסכום הפרנסה לנפש.

ההגיון בחישוב זה נעוץ בכך שהפרנסה המינימאלית לנפש מהווה את "צרכי החיים ממש לחיותם" כהגדרת הגר"מ פינשטיין. השינוי בסכום זה מבטא אפוא את

15. בהערכת שוויו של המטבע לקחנו בחשבון רק את משקל הזהב, והתעלמנו מן העובדה שמדובר במטבע, משום שברור שהיותו מוגדר 'טיבעא' נבעה ממשקל הזהב שבו, ולא מערכו הנקוב. זאת ועוד, בדיקת המטבעות האחרות מעידה על כך שערך נגזר אך ורק ממשקל הזהב שבהן: מטבע זהב של עשרה רובל, שקלה 8.6 גרם – כמשקל שתי מטבעות של חמישה רובל, מטבע של חמישה עשר רובל, שקלה 12.9 גרם – כמשקל שלושה מטבעות של חמישה רובל, וכן הלאה גם במטבעות האחרות. ראה: <http://index.goldenm.co.il/ad-category/>. נוסף על כך, כפי שכותב האגרות משה' שם, מן הדין די היה לפדות את הבן בארבעה רובל, אלא שנהגו לפדות בחמישה, ואם כך, גם אם נניח ששוויים של חמשה רובל גבוה קצת יותר, ברור ששוויים של ארבעה רובל, שהוא שיעור הפדיון מן הדין – אינו עובר את הסכום שכתבנו.

העלייה בעלות צרכי חיים אלו ועל כן זהו המדד הראוי להצמיד אליו את ערכו של מחצית השקל.¹⁶

עלות הפרנסה המינימאלית לנפש מוגדרת במשנה במסכת פאה כמאתיים זוז:

מי שיש לו מאתים זוז לא יטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני. (פאה פ"ח מ"ח)

סכום זה של מאתיים זוז נקבע במטבע מדינה ולא במטבע צורי,¹⁷ והוא מהווה את המינימום הנדרש לכסות ומזונות ליחיד לשנה אחת.¹⁸ מאתיים זוז מדינה הם 25 דינר צורי, שהם 6.25 סלעים.

מחצית השקל שהיא 2 דינרים מהווה א"כ 1/12.5 מהפרנסה המינימאלית לנפש המהווים 8%.

אלא שכאן יש להסתפק כיצד להגדיר כיום את הפרנסה המינימאלית לנפש, ונראה שקיימות בעניין זה שתי אפשרויות: האחת – בהתאם לקו העוני ליחיד, והשנייה – בהתאם לשכר המינימום.

קו העוני ליחיד עומד על 33,840 ₪ לשנה (בשנת 2012). 8% מסכום זה הוא 2,707 ₪ שהוא יהיה שיעור מחצית השקל בחישוב הצמדה לקו העוני.

שכר המינימום עומד כיום (2014) על 51,600 ₪ לשנה. 8% מסכום זה הוא 4128 ₪ שהוא יהיה שיעור מחצית השקל בחישוב הצמדה לשכר המינימום.

3. הצמדה למחיר החיטה

אפשרות נוספת היא הצמדה למדד מחיר החיטה, הן משום שהחיטה היא המצרך הבסיסי ביותר לקיום והצמדה אליה מהווה הצמדה למדד צרכי חיים בסיסיים, והן משום שמחצית השקל נועדה בין השאר לקנות מנחות כך שע"י הצמדה למדד מחיר החיטה נשמר כח קניית המנחות שבמחצית השקל.

מחיר החיטה בתקופת חז"ל מופיע במשנה במסכת עירובין:

16. יש להעיר שחישוב זה אינו תואם לחלוטין לשיטתו של הגר"מ פינשטיין באשר לשיטתו ההצמדה צריכה להעשות מזמן בו חדל הזהב להוות "טיבעא", ואילו על פי חישוב זה וכן על פי חישוב ההצמדות הבאות ההצמדה נעשית מזמן המשנה. בחרנו בחישוב זה הן משום נוחות החישוב והן משום שנראה שבסופו של דבר הוא משקף באופן אמיתי יותר את ערכו של מחצית השקל.

17. תוספות יו"ט שם.

18. ברטנורא שם.

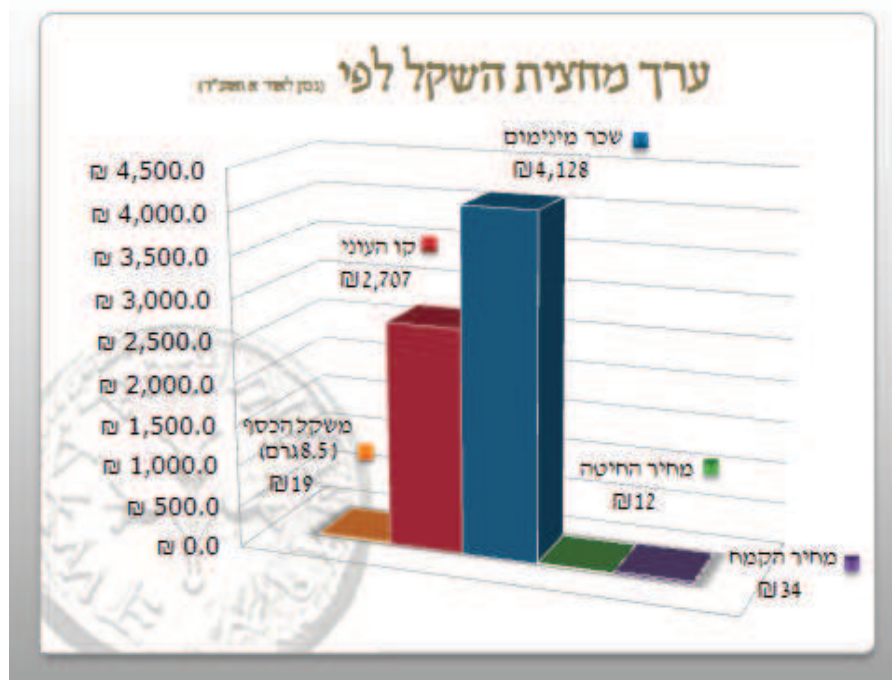
ערכה של מחצית השקל

כמה הוא שיעורו מזון שתי סעודות... ר' יוחנן בן ברוקה אומר מככר בפונדיון מד' סאין בסלע. (עירובין פ"ח מ"ב)

מחיר ארבע סאין של חיטה עמד א"כ על סלע. בהתאם לכך פסק ר"ת שאדם יכול לתת 20 סאים של חיטים לצורך פדיון הבן.¹⁹

עפי"ז יהיה שוויו של מחצית השקל כשווי שני סאין חיטה, שהם לשיטת הגר"ח נאה 16.6 ליטר. מחירו של קוב חיטה כיום (אדר א תשע"ד) עומד על כ-212\$.²⁰ עפי"ז מחירו של ליטר חיטה הוא כ-21 סנט, ומחיר 2 סאין (16.6 ליטר) יעמוד על כ-\$3.5. חישוב זה מבוסס על שיטת הרש"ש על פיו שיעור המשנה הוא בחיטה. אולם לדעת החזון-איש השיעור הוא בקמת.

לשיטת החזון-איש יש לערוך את החישוב בהתאם למחיר 2 סאין קמח חיטה לבן. מחירו של קמח כזה (באריזה של 25 ק"ג) הוא 9.3 \$ – וזה יהיה שיעור מחצית השקל על פי חישוב זה.

19. הובא במרדכי מסכת בבא מציעא פרק הזהב רמז רצו: "ר"ת היה מדקדק אדם שהיה רוצה לתת תבואה לפדיון הבן די לו לתת כלי המחזיק אמה על אמה ברום וחצי דאפי' בא"י שהיה בזול היה מדה בינונית ד' סאין בסלע דהוה ליה לה' סלעים כ' סאין".

4. סיכום שיטות ההצמדה השונות

מן התרשים עולים הפערים הגדולים בין שיטות ההצמדה השונות – בעיקר בין ההצמדה לקו העוני או לשכר המינימום לבין ההצמדות האחרות.²¹

לכאורה ניתן להסיק מכך שיש להמשיך ולהצמיד למשקל הכסף, באשר ההצמדה אליו, מעבר להיותה שורת הדין לשיטת החזו"א, קרובה להצמדה למחיר החיטה.

מאידך, אם אנו יוצאים מתוך הנחה שמחצית השקל אמורה להוות מקור מרכזי למימון פעילות המקדש, נראה שיהיה זה בלתי ראלי לממן פעילות זאת על ידי מס של כ-20 ₪ לשנה, ויותר נכון יהיה להטיל מס של 2,400 ₪ לשנה שהם 200 ₪ לחודש, ואולי אף כפול מזה – כפי שעולה מן ההצמדה לקו העוני או לשכר המינימום.

עם זאת, אף אם נכריע שמעיקר הדין שוויו של מחצית השקל הוא בהתאם לשיעור הנמוך, עדיין קיימת אפשרות להוסיף על שיעור זה – כפי שיתבאר להלן.

ה. הוספה על מחצית השקל

המשנה במסכת שקלים מלמדת כי בימי בית שני נתנו לשם מצוות מחצית השקל, מחצית ממטבע גדולה יותר:

שכשעלו ישראל מן הגולה היו שוקלים דרכונות חזרו לשקול סלעים חזרו לשקול טבעין ובקשו לשקול דינרים [ולא קבלו מהן]. (שקלים פ"ב מ"ד)

ומפרש הרמב"ם שם:

שכשעלו מן הגולה היו שוקלין דרכונות כלומר היה המטבע שלהם דרכונות שהוא כפלים בסלע, והיה אדם שוקל במחצית השקל סלע.

במשנה לא מבואר מדוע נתנו מחצית מן המטבע הגדולה יותר ולא הסתפקו במחצית השקל, ונחלקו בכך הראשונים:

לדעת הרמב"ם היה זה משום שהמצווה היא לתת מחצית מן המטבע הנוהגת במדינה,²² ובלבד ששיעורו לא יפול ממחצית השקל של תורה, ועל כן כאשר שימש הדרכון כמטבע הנוהג במדינה נתנו מחצית ממנו, אף ששיעור זה היה כפול מן השיעור

20. תודתי לפרופ' דניאל מיכלסון על הנתונים.

21. יש לציין שהערכים שבתרשים עשויים להשתנות בהתאם לשינויים בשער החליפין של השקל לעומת הדולר, וכן בהתאם למחיר הכסף – אך יש להניח שבכל מצב הפערים הגדולים הללו יישמרו.

22. ומסתבר שזהו מקורו של המנהג שהביא הרמ"א בשו"ע או"ח סימן תרצד סעיף א לתת מחצית מן המטבע הקבוע באותו מקום כזכר למחצית השקל.

ערכה של מחצית השקל

שצוותה תורה. לדעת הראב"ד, לעומת זאת, הטעם לכך שהביאו למצוות מחצית השקל יותר ממה שצוותה תורה הוא משום שהעם היו מועטים ולא היה במחצית השקל על פי שיעורה מן התורה בכדי לכסות את ההוצאות המרובות.²³

גם התפארת ישראל (יכין שם) מבאר כי ההוספה על שיעור מחצית השקל נבעה מן הצורך הכלכלי לממן את הוצאות המקדש:

אמנם לולא מסתפינא מרבתי היה נ"ל דה"ק דכשעלו מהגולה מדהיו עמה מועטין כל הקהל כאחד ד' ריבוא, לא היה מספיק מחצית השקל של כל א' לתמידין ומוספין, להכי שקלו דרכונות, אח"כ כשנתרבו והספיקו בסלעים, נתנו סלעים, חזרו ונתרבו יותר, נתנו טבעין, דהיינו כטבע החיוב שבתורה, דהיינו מחצית השקל...

וכן כותב הרמב"ן בפירושו לתורה:

כשעלו מן הגולה, מפני שהיה בדיק הבית צריך להוצאות מרובות היו שוקלין דרכונות שהם גדולים מן הסלעים. (רמב"ן עה"ת, שמות ל', יב)

מכאן שלדעת חלק מן הפוסקים קיימת אפשרות על פי ההלכה להגדיל את הסכום אותו יש לתת לשם קיום מצוות מחצית השקל – אם הדבר נדרש מבחינת הוצאות המקדש.

ו. סיכום

שיעור מחצית השקל על פי החישוב המקובל שעומד על פחות מעשרה גרם כסף לשנה לא יהיה בו די כדי לממן את הוצאות המקדש לקרבנות הציבור ולבדק הבית לכשיבנה בב"א.

שתי דרכים עומדות בפנינו להגדיל סכום זה ולהופכו לריאלי יותר: האחת – על ידי הצמדתו לסכום הפרנסה המינימאלית לנפש מתקופת המשנה ועד היום. השנייה – להוסיף על שיעור מחצית השקל של תורה כפי שנעשה בבית שני.

ויהי רצון שנזכה לבניין המקדש ולחידוש מצוות מחצית השקל מן התורה במהרה בימינו אמן.

23. רמב"ם הל' שקלים פ"א ה"ה: "מחצית השקל זו מצותה שיתן מחצית מטבע של אותו הזמן אפילו היה אותו מטבע גדול משקל הקדש, ולעולם אינו שוקל פחות מחצי השקל שהיה בימי משה רבינו שהוא משקלו מאה וששים שעורה". ובהשגות הראב"ד שם (ה"ו): "מכל מקום לא אמרו שהיו הולכין אחר יציאת המטבעות (אלא במטבעות) אלא היה המטבע מה שהיה אבל הם היו שוקלים לפי שהיו מתי מעט והוצרכו לשקול תחלה דרכונות ועל זה הדרך הלכו בכל שקליהם, ואין השכל נותן שהיה להם בתחלה מטבע של דרכונות והם היו עניים והעשירי".